

ઘાયલ કી ગત

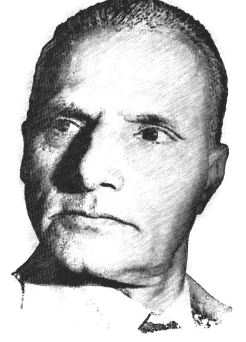
અમૃત 'ઘાયલ'

કવિ પ્રદીપ રડ્યા એ વાત 'ઝબકાર'માં વાંચીને કવિ અમૃત ઘાયલ મને કહે કે ભાઈ, હું પણ રડ્યો હતો એક વાર. પણ બીજી રીતે. એ લખવા જેવું નથી. પોલીસવાળા બખેડો કરે એવું છે. મેં ચિનગારી ચાંપી કે ઘાયલસાહેબ, મેં દરબારશ્રી ભાયાવાળા, અમરવાળા, રાવતવાળા, ચાંપરાજવાળા ને એવા બધા સાંભળ્યા છે, પણ આ પોલીસવાળા કયા ગામના ઘણી છે તે આટલું બધું ડરો છો? - ઘાયલસાહેબને ગરમ કરવાની આ એક રીત છે. આ રીતે જે વાત કઢાવવી હોય એ નીકળે, કારણ કે એ બ્રાહ્મણની રીતે ગરમ થાય છે. વાણિયો ગરમ થાય ત્યારે ગમ ખાઈને ઉપર અનુપાનમાં કમ્પોઝની ટીકડી ખાય, કણબી ગરમ થાય ત્યારે બળદ પર ખીજ કાઢે, દરબાર ગરમ થાય ત્યારે ધીંગાણું આદરે ને બ્રાહ્મણ ગરમ થાય ત્યારે કોઈ અણકૂટ રહસ્ય મટકી ફોડે. આવું એક મારું આગવું નિરીક્ષણ છે. સાચું પડ્યું, કારણ કે ઘાયલસાહેબ આ સાંભળી ને 'શું કહ્યું? તેં શું કહ્યું?' થઈ ગયા. પીંગળી આંખો નેત્ર નામને લાયક બની. અવાજ તરડાઈને હુમગર્જના બન્યો. શિર પર બે-ચાર હતા જે આદિવાસી શ્વેતકેશ, તે ફરફર્યા ને ટટ્ટાર ગરદન કરીને એમણે પૂછ્યું: 'હું ડરું છું, એમ?'

'નથી ડરતા, ચાલો.' મેં કહ્યું: 'તો વાત કેમ લખવા દેતા નથી?'

'લખ' એમણે પરમિટની વ્હીરકીની ચુસકી લેતાં કહ્યું: 'તો એમ લખજે કે આ હકીકત કોઈ એક કાળે ગુજરાતની બહાર બની હતી. મહારાષ્ટ્રનું પણ લખીશ મા. નકામું મોરારજીભાઈના આત્માને અસુખ થાય. લખ કે એક વાર એક ડી.એસ.પી.એ મને ખાણી-પીણીની પાર્ટી આપી. ઊંચી કિસમનો શરાબ. ડી.એસ.પી.સાહેબ પણ બરોબર ટાઈટ થઈ ગયા હતા. મારા માટે લાગણી તે, આત્મતૃષ્ટિ માટે જ હશે, પણ આજુબાજુ ચોકી કરવા અને હાથ દેવા ઊભેલા બડકમદાર મુછાળા ફોજદારો

શબ્દનાં સગાં

અમૃતલાલ લાલજીભાઈ ભટ્ટ
ઉર્ફે અમૃત 'ઘાયલ'

જન્મ: ૩૦-૯-૨૦૧૫

અવસાન: ૧૫-૧૨-૨૦૦૨

મુખ્ય પુસ્તકો:

'શૂળ અને શમણાં' (૧૯૫૪),

'રંગ' (૧૯૬૦), 'રૂપ' (૧૯૬૭),

'ગઝલ નામે સુખ' (૧૯૮૪).

તેમની સમગ્ર કવિતાનો સંચય

'આઠો જામ ખુમારી' (1994).

તરફ આંગળી ફેરવીને કહે, જુઓ ઘાયલસાહેબ, શો વટ છે આપનો! મારા પી.એસ. આઈ.ઓ પણ આપ જેવા શાયરની તહેનાતમાં ઊભા છે અને ઝૂકી ઝૂકી ને ધ્યાલીઓ ધરે છે. આટલું બોલીને મારી સામે 'શુક્રિયા'ની અપેક્ષાએ તાકી રહ્યો એ મુછ્છડ, પણ મેં જવાબમાં જબરી પોક મૂકી. ફોજદારો ઘેરી વળ્યા. ડી.એસ.પી. આક્રુળવ્યાક્રુળ થઈ ગયા. મને પૂછે છે કે શું છે, શું થયું ઘાયલસાહેબ, રડો છો કેમ? અમારી કંઈ કસૂર? મેં કહ્યું, અરે, યાર, હું તો મારી પડતી દશાને રડું છું. જુઓની, શી અવદશા થઈ છે મારી! એક જમાનામાં મને ફિરસ્તાઓ પાતા હતા, આજે ફોજદારોને હાથે પીવું પડે છે. અરેરે... અરેરે... વહોટ અ ફોલ માય કંટ્રીમેન!

‘ઘાયલસાહેબ,’ મેં કહ્યું: ‘ફોજદારો પાય એ તો મોસાળ જમણ ને મા પીરસણે જેવી વાત ગણાય. તમે નકામું રડ્યા. તમને વળી ક્યારે ફિરસ્તાઓ પાવા આવ્યા હતા?’

‘ફિરસ્તો’ શબ્દ લખીને તું માથે ચેકો મારી દે મારા ભાઈ!’ એ બોલ્યા: ‘ફિરસ્તા તેં કદી જોયા છે? કવિ રુસ્વા મઝલૂમી એટલે કે પાજોદ દરબારને કદી મળ્યો છે?’

‘કેમ, ભૂલી ગયા? વેરાવળમાં મહેન્દ્ર ‘સમીર’, પાજોદ દરબાર, ને આપણે સૌ નહોતા મળ્યા? ભૂલી ગયા?’ મેં પૂછ્યું.

‘તો પછી?’ એ બોલ્યા: ‘તોય ભૂલી ગયો, કે એ વખતે પણ મેં એમને મારી જિંદગીના ફિરસ્તા કહ્યા હતા!’

સાચી વાત છે. વેરાવળના દરિયાકિનારે પુરબહાર ખીલેલી ચાંદનીમાં ખરેખર અમૃત ઘાયલ એક વાર ખીલ્યા હતા. અચાનક પોતાનો જ એક શેર તરનુમમાં બોલવા માંડ્યા:

શરદની ચાંદની રાતે, સુકોમળ અંગુલી સ્પર્શે;

તમે છેડી હતી, હળવે સિતારી! યાદ આવે છે.

પવન વાળી જતો’તો એ અટારી યાદ આવે છે.

જતી’તી પાથરી પૂનમ પથારી, યાદ આવે છે.

એ વખતે પાજોદ દરબાર પણ હાજર હતા. મહેન્દ્ર ‘સમીર’ પણ. એ બન્ને વાતે વળગ્યા હતા ત્યાં ઘાયલસાહેબ મારા કાન પાસે મોં લાવી ધીરેથી બોલ્યા: ‘તને ખબર છે, અમૃતલાલ લાલજી ભટ્ટ તો એક સાધારણ રસોઈયાનો છોકરો હતો. સરદારનો, એક તો રસોઈયાનો દીકરો ને વળી રાંધણછઠે જન્મ્યો. ઓગણીસસો ને પંદરની સાલમાં. બાળપણમાં બાપનાં ધોતિયાં ધોતો, ઘોડી ચરાવવા જતો, લોટ માગવા આજુબાજુનાં ગામ જતો, વળતાં કૂવામાં ધુબાકા મારતો. શિવલિંગમાં પાણીના લોટાના અભિષેક કરતો, મા-બાપનાં અગિયાર સંતાનોમાં જે વચલો, સાવ નપાવટ... આવા અમૃતલાલ લાલજી ભટ્ટને, તને ખબર છે, ‘ઘાયલ’ કોણે બનાવ્યો?’ પછી પાજોદ દરબાર તરફ આંગળી ચીંધીને કહે: ‘આમણે.’

એ વખતે પાજોદ દરબાર ‘મારોય એક જમાનો હતો, કોણ માનશે?’વાળી ગઝલ ‘સમીર’ને સંભળાવતા હતા. ઘાયલસાહેબે જોરથી એમને બૂમ પાડી: ‘અરે દરબારસાહેબ, યાદ હૈ હમ લોગ પહેલે પહેલે કબ મિલે થે?’

‘કબ મિલે થે?’ એમણે હસીને કહ્યું: ‘હમં તો યાદ હૈ, લેકિન આપકો ભી યાદ હૈ ક્યા?’

‘બિલકુલ યાદ હૈ.’ ઘાયલસાહેબ બોલ્યા: ‘ઉનીસસો છત્તીસ કી સાલ રહી હોગી. મૈં રાજકોટ મેં પઢ રહા થા, આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલ મેં. મૈં લેફ્ટહેન્ડ ઓપનિંગ બેટ્સમેન થા. ફિર હોંકી ભી ખેલની શુરૂ કી. હમને યંગ બ્લડ નામ કી ઇક ટીમ બનાઈ થી ઔર પીપલ કે પેડ કી ડાલિયોં સે હોંકી ખેલા કરતે થે. હમારે પ્લેગ્રાઉન્ડ કે બિલકુલ સામનેવાલી કોઠી મેં હી આપ રહેતે થે.’

‘હા,’ રુસ્વાસાહેબ બોલ્યા: ‘મૈં રાજકુમાર કોલેજ મેં પઢતા થા, ઔર પોલિટિકલ એજન્ટ મિસ્તર હાર્વે કે બંગલે મેં રહેતા થા. આપલોગ રોજ ખેલતે ઔર મૈં અપની મોટરકાર ખડી રખ કે દૂરસે દેખને કે લિયે પલ દો-પલ રુકતા.’

‘ફિર?’ અમૃત ઘાયલ દરિયાની રેતીમાં લેટી ગયા. રૂપેરી આકાશ તરફ જોઈને અતીતમાં ખોવાઈ ગયા: ‘ઇક દિન હિંમત કર કે મૈં આપ કે પાસ આયા - બોલા, દરબારસાહેબ, આપકો ભી હોંકી ખેલને કા શૌક લગતા હૈ. હમ તો ગરીબ વિદ્યાર્થી હૈ. અગર ઇસ બાત સે આપકો કોઈ ઐતરાઝ ન હો તો આપ ભી હમારે ખેલ મેં શામિલ હોતે રહીએ.’ પછી દરબારસાહેબ તરફ જોઈને કહે: ‘યાદ હૈ ન આપકો?’

‘માશાલ્લાહ!’ દરબારસાહેબ બોલ્યા: ‘હૂ-બ-હૂ યાદ હૈ ઘાયલસાહેબ, આપ કે ન્યોતે કે બાદ ભી દો દિન મૈં જરા હિચકિયાયા, કી લોગ ક્યા કહેંગે? પાજોદ કે નવાબ કા શાહજાદા હોતે હુએ ભી ઇન લોગો કે સાથ ખેલતા હૈ! મગર તીસરે દિન મૈં આપકી ટોલી મેં આ હી ગયા.’

‘હા.’ ઘાયલ જોરથી હસ્યા: ‘ફિર તો આપને અપની શાન કે મુતાબિક હમારી ટીમ કે ઉપર સાલાના છે હજાર કા ખર્ચા ભી મંજૂર કિયા. અચ્છી સે અચ્છી હોંકી-સ્ટિક ઔર બઢિયા સે બઢિયા ક્રિક ટીમ કે સબ મેમ્બરોં કો દિલવાઈ.’

હોંકીના મેદાન પર પાજોદ દરબાર ઉંફે રુસ્વા મઝલૂમી અને અમૃત ઘાયલે હાથ મેળવ્યા તે એમને એમ ને એમ આંકડા ભીડેલી હાલતમાં કવિતાના મેદાન સુધી કેવી રીતે ખેંચી લાવ્યા? એક રાજવીનો નબીરો અને બીજો રાજકોટના રાજવી લાખાજીરાજના રસોઈયા લાલજી ભટ્ટનો છોકરો. બાપા કહેતા કે રાંધણછટ્ટના દિવસે જન્મ્યો છે તે ઉત્તમ રસોઈયો થશે. સુખી સુખી થશે. સુખની વ્યાખ્યા કઈ? તેલ-હળદરના ડાઘવાળું

પંચિયું પહેરીને લાલજી મા'રાજ લાખાજીરાજનું રસોડું કરીને બે ઘડી લાંબા થયા હોય. પગ કળતા હોય ત્યારે દીકરો અમૃતલાલ એમને ચંપી કરી દે. તો તામસી મગજના બાપા એ વખતે જીવ ઠારીઠારીને એમને પોતાનો 'સુખ' નામનો દેશ દેખાડે: 'જો દીકરા, કોઈ દિવસ અનીતિ મા કરજે. પ્રામાણિક રહેજે. જો હું પ્રામાણિક રહું છું તો જોયું ને, કેટલો સુખી છું? અગિયાર રૂપિયા પગાર. લાખાજીરાજ બાપુ હાર્યે ગામેગામ ફરવાનું. એમની રસોઈ બનાવવાની, એમને ચાખી બતાવવાની. એમને મારા પર કેટલો ભરોસો? બાપુ મારા હાથનું ખાય. ઈ મહારાજા ને હું મહારાજ. બોલ, કંઈ મોટો ફેર ખરો? હું કેટલો સુખી?'

અમૃત ઘાયલે મને આ વાત કરતાં કહ્યું: 'મારા બાપ સુખી હતા. મારા નાના સુખી હતા, ને મારી મા સુખી હતી, પણ મને આ શાયરીનું ભૂત કેમ સુખે સૂવા દેતું નથી?'

'તમને તમારા મોસાળમાંથી કવિતાના સંસ્કાર મળ્યા હશે.' મેં કહ્યું: 'હવે ભોગવો.'

એ ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયા. પછી બોલ્યા: 'મારી મા તો બિચારી અલ્લાઈ ગાવડી હતી. શાયરીની વાત એ શું જાણે? ભોળી હતી. ખરેડી ગામના એક કૂવાના અવેડામાં એનો જન્મ થયો હતો એટલે સૌ એને લાડમાં અવેડી કહેતા તે સુખે સાંભળી રહેતી. લગ્ન કર્યા પછી મારા બાપના આગલા ઘરનું એક, અને પોતાનાં દસ, એમ અગિયાર સંતાન એણે ઉછેર્યાં. એમાંથી કોઈ પાછું થયું નહીં. અખંડ ચૂડો કહેવાતી એટલે ગામની વહુવારુઓ સગર્ભા થાય ત્યારે પેટ પર મારી માના હાથનો ચાંદલો કરાવવા અને ચૂડલો પહેરવા આવતી. પુત્ર પ્રસવેને, એટલે! એ બચાડી કચ્યાં-બચ્યાંની આવળગોવળમાંથી ઊંચી આવે કે મને કવિતાના સંસ્કાર રેડે?' પછી વળી અટકીને યાદ કર્યું. આંખો ભીની થઈ. બોલ્યા: 'હા, મારા નાના ભગવાનજી ઠાકર ખરેડીમાં ગામોટું કરતા તે અભણ હતા. છતાં શીઘ્ર કવિ હતા અને દરબારોનાં માથાં ડોલાવતાં એની ના નહીં. બીજા પણ એક નાતીલા નામે ગૌરીશંકર કવિ હતા. આ બધા કવિ અને મારી માની સોરઠી ભાષાનું પોત હજુય મારી શાયરીમાં છવાયેલું રહ્યું છે, મારી શાયરીની કસમ, હું મરી જઈશ, પણ તેઓ કદાપિ નહીં મરે...'

પહેલાં તો મને એમના છેલ્લાં વાક્યોમાં વ્હીસ્કીની પ્રેરી ભાવવિહ્વળતા ગંધાઈ, પણ પછી મને લાગ્યું કે આ રીતે વિચારીને જ કેટલાક પ્યાસી માણસોની પ્રેમભરી વાતોનું વજન આપણે ઓછું કરી નાખતા હોઈએ છીએ, જે ખોટું છે. બાકી એ તો આ રીતે પોતાના કવિત્વનું પગેરું આપતા હતા. ઘાયલ અમસ્તા પણ આમ જ બોલ્યા હોત. એમ તો ઘાયલ રુસ્વાસાહેબ પાજોદ દરબાર વિશે પણ બોલતા હતા. શું એ પણ ખોટું હતું? ઘાયલ બોલ્યા: 'હોંકીના મેદાનની દોસ્તી પછી દરબારસાહેબે મને એમની શાદીમાં બાંટવા આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. હું ગયો. ત્યાં હિંદુઓ માટે અલાયદી સગવડ હતી. વ્યવસ્થા એટલી ઉત્તમ હતી કે ત્યાંથી પાછા આવ્યા બાદ મેં એમના મામાના દીકરા અને

બનેવી નૂરમોહમ્મદને પત્ર લખ્યો. એ મારી સુંદર ભાષાથી રાજી થયા હશે તે એમણે દરબારસાહેબને બતાવ્યો. તો એ પણ અચંબે ગરકાવ. અરે, ભટ્ટભાઈ, આવું સરસ સરસ લખે છે! રાજકોટ આવીને મને કહે કે આવી સરસ ભાષા છે તો તમે ‘શયદા’ જેવું કેમ લખતા નથી? હવે બચપણમાં તળાવની પાળે ક્યારેક કલાપિનો કેકારવ વાંચતો. પણ આ શયદા કોણ? તે ભૂતોભાઈ જાણે! મેં કહ્યું: ‘દરબારસાહેબ, મારી મશકરી ન કરો. હું મેટ્રિકમાં ચાર વાર નાપાસ થનાર લોટમગો છું. ક્રિકેટને કારણે સ્કૂલને મારી શરમ નડે છે. બાકી પરીક્ષાના રૂમમાં પ્રશ્નપત્રના જવાબ ન આવડે તો પ્રશ્નપત્રની પાંચ વાર કોપી કરીને કાલક્ષેપ કરનારો મતિફેર માણસ છું.’

દરબારસાહેબને મેં પૂછ્યું: ‘આ ઘાયલસાહેબ સાચું કહે છે? સાક્ષી આપો.’

એ હસીને બોલ્યા: ‘હા, એમ જ બોલ્યા હતા. પણ એમાંથી મારે કેટલું માનવું એ હું જાણું. પ્રવાસમાં, મુશાયરાઓમાં એમને સાથે લઈ જવા માંડ્યો. મને તો ઠીક, પણ મારા કામદારને પણ એવી છાપ પડી કે ભટ્ટભાઈને આપણે કાયમ આપણી સાથે રાખી લેવા જોઈએ. મેં કહ્યું: રાખી લઈએ. આપણા સાહિત્યનાં કામ એમને સોંપીશું. પહેલું કામ લાઠી જવાનું સોંપ્યું. 1938માં લાઠીમાં કલાપી જયંતી ઊજવાતી હતી. મેં કહ્યું, ‘ત્યાં જાઓ અને અમારા વતી ભાગ લો.’

ઘાયલ કહે છે કે પોતે ત્યાં નવો અવતાર પામવા ગયા. ‘મઢૂલી મજાની પેલે તીર , ઓ સંતો વહાલા’ના કવિ લલિતજી સાથે ઉતારો મળ્યો. નહાઈ-ઘોઈને નિત્ય સવારે કલાપીની સમાધિએ જવાનું. ત્યાંથી નીકળી મોંઘીમા (શોભના)નાં દર્શને જવું અને તેમની પાસેથી પ્રણયરસઘેલા કવિ કલાપીનાં સંસ્મરણો સાંભળવાં, પછી કલાપીના પૌત્ર પ્રહ્લાદસિંહજી કે જે ‘રાજહંસ’ના નામે કાવ્યો લખતા તેમને મંચ સુધી કંપની આપવી, મંચ પર જઈ કલાપીની ગઝલો ગાવી, બપોરે કુમાર મંગલસિંહજીના સ્ટુડિયોમાં ચિત્રો જોવા જવું, સાંજના બગીચામાં બેસીને મંજીરા સાથે લલિતજીનાં ગીતો સાંભળવાં, રાતે ભોજન પ્રત્યે કલાપીના પુત્ર જોરાવરસિંહજી ચોધાર આંસુએ કલાપીનો કેકારવ વાંચે એ સાંભળવું – આમ દસ દિવસ પસાર થઈ ગયા. ને એમાં આ દરબારસાહેબનો કાગળ આવ્યો.

મેં પૂછ્યું: ‘શો આવ્યો?’

એ બોલ્યા: ‘એમણે લખ્યું કે કલાપીની પુણ્યભૂમિ લાઠીમાં ગયા છો તો પાછા આવો ત્યારે કંઈક પ્રસાદી પામીને આવજો.’ હું વિચારમાં પડી ગયો. હું તો એક સામાન્ય ‘ભટ્ટભાઈ’! શી પ્રસાદી લઈ જાઉં? મૂંઝાયો. સાંજે કલાપીની સમાધિ પર ગયો. તો ત્યાં તો મૂંઝારો ઓર વધ્યો. શું લઈ જાઉં પ્રસાદી! જીવ ચૂંથાવા માંડ્યો. રડવા જેવું થાય. સમજાય નહીં કે શું થાય છે? પ્રહ્લાદસિંહજી ઘણું પૂછે કે ‘કેમ ભટ્ટભાઈ, આમ ઉદાસ?’ મેં કહ્યું ‘સમજાતું નથી. કંઈક થાય છે એ નક્કી.’

‘હવે અત્યારે તો કહો’ મેં પૂછ્યું: ‘શું થતું હતું એ વખતે?’